

p rob lemi

Tonči Trstenjak

SITUACIJA NAŠE SUVREMENE OBITELJI S OBZIROM NA RELIGIOZNE I MORALNE VREDNOTE*

Cilj je ovog mog izlaganja da iznesem što je više moguće objektivno stanje naše hrvatske katoličke obitelji u ovo sadašnje vrijeme s obzirom na one njene osobine koje se odnose na njeno religiozno i moralno stanje, budući da upravo tu obitelj ovaj put promatramo i kao subjekt i kao objekt naše katehetske djelatnosti. Od prve je jasno da takav pristup obitelji zahtijeva veoma kompleksna istraživanja i analize. Takvih istraživanja veoma je malo provedeno na našem terenu pa sam se pri sastavljanju ovog predavanja morao služiti onim što postoji i što donekle može rasvijetliti neke važne crte naše suvremene obitelji.

Ovaj je rad po svojoj unutrašnjoj strukturi temeljen na stvarnim rezultatima provedenih anketa i istraživanja, koje je također moguće podvrgnuti izvjesnoj kritičnosti i oprezu, ali budući da drugih nema, nismo u mogućnosti provjeriti njihovu objektivnost. Po mom mišljenju, rezultati o kojima je riječ u ovom predavanju mogli bi biti prilično točni budući da slična istraživanja provedena u drugim zemljama daju relativno jednake rezultate. Ne trebamo se bojati poneke tamne crte, niti je nijekati sa željom da situaciju učinimo boljom nego što jest. Stanovita ateizacija od dječjeg vrtića do staračkog doma, radikalna sekularizacija našeg društva i naše Crkve, nužno su donijeli i negativne rezultate i tamne crte na slici suvremene hrvatske obitelji.

Ateizacija i sekularizacija vanjski su elementi, doneseni društveno-političkim faktorima u naše krajeve. Fenomen deagrarizacije i nagle

* Autor je ovo predavanje održao 25. kolovoza 1980. na IX. katehetskoj ljetnoj školi u .Đakovu.

urbanizacije posljedica je nove privredne politike našeg društva i važan je činilac u promjeni slike našeg čovjeka, obitelji kao i religiozne svijesti.

Iako ponekad ta slika religioznosti i morala naše obitelji izgleda za nas kršćane veoma zabrinjavajuća, ipak, ako se rezultati istraživanja pomnije razmotre i drukčije interpretiraju — sa stajališta našeg svakodnevnog iskustva — situacija nije tako loša. Ima u našem čovjeku i u našoj urbaniziranoj obitelji još uvijek veoma mnogo elemenata koji nam mogu poslužiti za dublje premišljanje naše pastoralne i katehetske aktivnosti i za uspješniji rad na pokršćanjivanju naših raskršćanjenih sredina.

Svaki pesimizam i panika u razmatranju situacije i njene interpretacije nužno vode u neuspjehe i blokiraju djelovanje, isto kao što i lažni optimizam iskrivljuje sliku, zavarava sama sebe i sprečava traženje novih putova evangelizacije za novu situaciju. A situacija jest nova! Jedan od ciljeva ovog mog izlaganja upravo je taj da na rezultatima pokažem da se naša društvena i religiozna situacija bitno izmijenila u odnosu prema onoj od prije pola stoljeća.

Sociološka situacija suvremene hrvatske obitelji

Već je dosadilo stalno isticanje da živimo u vremenu neprestanih i korjenitih promjena na svim područjima ljudskog života i djelovanja. S povijesnog područja hrvatskog naroda gotovo su sasvim iščezle ili su u brzom procesu raspadanja one homogene kulturne i obiteljske forme o kojima Vera Erlich govori u svojoj knjizi *Jugoslavenska porodica u transformaciji*. Pretvorili smo se u polikulturnu sredinu u spektru čijih silnica i utjecaja prelazimo od konzervativnih patrijarhalnih kulturnih naslijeđa do najekstremnijih produkata tzv. masovne kulture tehniciziranog doba. Nije to samo slučaj na razini cijele nacije već, dapače, te hibridne sadržaje i oblike kulturnih utjecaja nalazimo u jednoj te istoj obitelji, pa čak u jednom te istom čovjeku.

Nemoguće je oduprijeti se nasilnom prodoru novih utjecaja, jer svaka tehnička novina koju prihvaćamo nužno mijenja ponekad stoljetne navike nekog kraja ili pojedinca, preokreće ritam njegova života i ulazi u njegovu svijest.

Ne bih pretjerivao tvrdnjom da već živimo svoju budućnost, ali ću sasvim opravdano ustvrditi da sudjelujemo u sasvim drukčijoj stvarnosti u usporedbi s onom od prije pola stoljeća. Tehničke, kulturne, političke pa čak i religiozne prilike bitno su izmijenjene.

Od seljačke do gradske obitelji

Najočitija promjena u društvenoj strukturi stanovnika Hrvatske dogodila se na razini migracije selo — grad. Još u godini 1931. na sadašnjem teritoriju SR Hrvatske poljoprivredom se bavilo 69,7% stanovnika, a 830/0 stanovnika živjelo je na selu. Prosječna je hrvatska obitelj u to doba bila seljačka, patrijarhalna, privržena tradicionalnim vri-

jednostima, među kojima je i religija igrala važnu ulogu u svakodnevnom životu i unutrašnjoj dinamici.¹

Čak su i političari ozbiljno računali upravo sa seljačkom većinom u hrvatskom narodu. Hrvatska seljačka stranka bila je u ono doba najutjecajnija politička sila u državi, a ondašnji seljački svijet politički veoma razbuđen. Ipak je u prosjeku selo bilo siromašno. Živjelo se veoma teško od zemljoradnje i već tada su seljaci, osobito mlađi svijet, s interesom gledali na grad, odlazili sa zemlje i svrstavali se u tada još relativno tanki sloj radničke klase.

Seljačko je dijete u ono doba imalo vrlo malo šansi da završi srednju školu ili fakultet.

Gradovi toga vremena još uvijek nisu bili dinamični megapolisi u današnjem smislu i u sadašnjim dimenzijama. Građanski sloj stanovništva uglavnom se sastojao od činovnika, obrtnika, poduzetnika, nešto većeg broja radnika i tankog sloja inteligencije i studenata.

Premda se na obzorju već naziralo praskozorje promjena koje su nadolazile, atmosfera u tadašnjoj hrvatskoj katoličkoj obitelji bila je još prilično mirna, a stoljećima baštinjene tradicije igrale su još relativno važnu ulogu u svijesti ondašnjeg čovjeka.

Osobito su se gajile tradicionalne vrijednosti obiteljske baštine. Crkva je tada imala snažan utjecaj osobito na unutrašnju strukturu i dinamiku obitelji. Obiteljske su vrijednosti i s njima u vezi odgovarajući pojmovi bili svetinja, tako da je i sama institucija obitelji postala u neku ruku neka infrastruktura same Crkve, koju je ona funkcionalno usmjeravala prema religioznim ciljevima.²

Vihor drugog svjetskog rata i socijalistička revolucija plaćeni su uglavnom krvlju najširih slojeva — radnika i seljaka. Vlast u zemlji preuzela je marksističko-lenjinistička komunistička partija koja je, vjerna svojim povijesnim vođama i idejama, od početka radikalno krenula u korjenitu izmjenu društvene i klasne strukture stanovništva. Naglasak je bio stavljen na forsiranu obnovu i industrijalizaciju zemlje. Takav nagli preobražaj, zacrtan za stolovima državne birokracije, zahtijevao je od svih silne napore i žrtve. Osobito je bio pogođen seljak, od koga se više nije tražila krv, nego poljoprivredni proizvodi do kojih je on još uvijek dolazio na tradicionalno primitivan način i s preslabim rezultatima. U isto vrijeme rasla je potražnja za radnom snagom u mladoj industriji pa je seljak, pritješnjen problemima na zemlji, u odlasku na rad u industriju i preseljenjem u grad vidio mogućnost lakšeg života, ako ne za sebe a ono bar za svoje potomke.

Egzodus seoskog stanovništva u gradove i sve jača deagrarizacija poprimili su tolike razmjere da se već godine 1953. udio poljoprivrednog stanovništva u SR Hrvatskoj smanjio na 56,1%/o. Od tada nagla urbanizacija i smanjenje poljoprivrednog stanovništva postaju stalni fenomen našeg društva.

U godini 1961. poljoprivrednici će činiti već manje od polovice sveukupnog stanovništva SR Hrvatske (43,9%/o), a do 1971. udio se seoskog

* Usp. ERLICH, Vera, *Jugoslavenska porodica u transformaciji*, Liber, Zagreb 1971 str. 34.

¹ Usp. MILANESI, G., *Famiglia sacrale o sacralizzata?*, SEI, Torino 1973, str. 25.

stanovništva smanjio u našoj Republici na svega 50,1% Takav trend se i dalje nastavlja pa će, prema predviđanju nekih sociologa, stanovništvo koje se bavi poljoprivrednim djelatnostima u SFRJ biti smanjeno do godine 1985. na svega 200/0 cjelokupnog stanovništva države.'

Iz ovoga proizlazi da je prosječna hrvatska obitelj već prešla fazu transformacije na razini poljoprivrede — industrija i da pomalo poprima obilježja urbane obitelji sa svim popratnim pojavama i problemima koji iz toga proizlaze i koji su sociologiji kao znanosti manje-više poznati iz prijašnje faze promatranja naprednijih sredina.

Sve to još uvijek ne znači da dolaskom u bilo koji od naših gradskih središta nove obitelji poprimaju mentalitet tipično urbane obitelji. Svaki novi stanovnik grada donosi sa sobom dio svoje tradicionalne sredine, specifičan jezični izražaj, uspomene, običaje, religiozne segmente tipične za njegov kraj, stavove ... Međutim, sasvim je sigurno da će prah zaborava, protok vremena i neprestani grč borbe za opstanak u vohoru velegradskog života malo-pomalo prekriti velik dio donesene tradicije, a nekadašnji stanovnik kršne Zagore, koga ste po čvrstim konturama lica mogli prepoznati među masama, poprimit će bezlične osobine anonimnog stanovnika sivih gradskih blokova. Ne može se tu više prepoznati orijentalni stil života naših Bosanaca ni junački dinarski stil jakih patrijarhalnih tradicija naših Hercegovaca, što ih je s toliko mara opisala V. Erlich.⁴ Grad izjednačuje sve kulture u hibridnoj masi pohkulturnih tokova.

Urbana središta si'akodnevno rastu brojem stanovnika i najbolja stambena politika nije u stanju da zadovolji sve one koji stižu u potragu za novim domom. Dok prema popisu stanovništva 1971. u SRH broj stanovnika opada u 79Vo naselja, a tek 1000 naselja ima neki demografski prosperitet,[^] dotle Zagreb godišnje raste u prosjeku za 15.000 stanovnika ili za 5000 novih obitelji. Dvije trećine od tog broja čine doseljenici imigranti. Toliki broj stanovnika nemaju u Hrvatskoj mnoga naselja koja ubrajamo u gradska."

Današnja hrvatska obitelj ima u prosjeku svega 3,6 članova i znatno je ispod jugoslavenskog prosjeka s 3,8 članova."

Razdvojene obitelji

Hrvatska je obitelj u velikom svom dijelu u današnje vrijeme označena teškom činjenicom privremenog rada u inozemstvu velikog broja

⁴ Podatke o kretanjima poljoprivrednog stanovništva u SR Hrvatskoj uzeo sam iz studije našeg poznatog stručnjaka za pitanje sela i seoskog stanovništva: PULJIZ, dr Vlado, *Društveno-ekonomski preobraćaj sela u SRH*, u »Sociologija sela«, Zagreb, br. 47—48/1975, str. J—14.

[•] Usp. ERLICH, nav. dj., str. 432.

[^] Usp. PULJIZ, nav. dj., str. 13.

[•] Usp. SEFERAGIC, Dušica, *Stanovitje kao poikazatelj socijalne segregacije u zagrebačkoj prostoru*, u »Sociologija sela«, Zagreb, br. 47—48/1975, str. 81.

[•] Podatak iz studije BORKOVAC, dr Slavna, NOVAKOV, dr Stevan, *Neke karakteristike prirodnog kretanja stanovništva SAP Vojvodine u poslednjoj deceniji*, u SK SSRNJ, Savet za planiranje porodice: »Izgradnja društvenih stavova u populacioaoj politici u Jugoslaviji«, Savjetovanje održano u Beogradu, septembar, 1973, Beograd 1975, str. 128.

hranitelja ili pak oboje roditelja. Ako povjerujemo statistikama iz knjige *Katolička Crkva i Hrvati izvan domovine*, onda proizlazi da od 4 800.000 Hrvata svaki deseti živi ili radi u inozemstvu; točnije: računa se da u inozemstvu privremeno radi 425.000 Hrvata ili 8,9%¹

Statistike nam također govore da je 70% svih privremeno zaposlenih u inozemstvu otišlo tamo u razdoblju od 1966. do 1970. godine.

Značajan je i podatak da se također 80.000 našeg poljoprivrednog stanovništva nalazi na privremenom radu u nekoj stranoj zemlji.

Ovi podaci bitno utječu na sliku prosječne hrvatske obitelji. Teško je s ovog mjesta procijeniti svu moralnu i religioznu dimenziju problema razdvojenih obitelji. Najviše su pri tome stradali duševno zdravlje te odgoj djece i mladih iz takvih obitelji. Mnogi su se brakovi raspali baš zbog te razdvojenosti, a u mnogima je zauvijek nestao prijašnji duševni mir i emotivna ravnoteža, tako potrebna za njihovo održanje, zdrav odgoj i zaštitu djece.

Positivan je podatak da su se mnogi krajevi i mnoge obitelji izvukli iz ekonomskog siromaštva: podignuto je mnogo novih kuća, a uvjeti života promijenili su se značajno nabolje. Ipak smatramo da je sav taj ekonomski napredak veoma skupo plaćen moralnim srozavanjem jednog dijela našeg naroda. Da se u prosjeku svaki sedmi brak raspada, i to najviše u petoj godini zajedničkog života i s jednim ili nijednim djetetom, uzrok je tome dobrim dijelom i razdvojenost obiteljskog života.

Zaposlenje žena

U našoj je zemlji sve veći broj zaposlenih žena koje već sada u ukupnom broju zaposlenih sudjeluju s oko 35%². Teško je reći da li zaposlenost žena utječe pozitivno ili negativno na stabilnost obitelji, ali, bez sumnje, ima utjecaj na natalitet u cjelini. Iz jedne studije proizlazi da kod žena u radnom odnosu u nas u prosjeku dolaze 2,03 trudnoće (u fertilnom dobu!), dok je kod žena koje nisu u radnom odnosu prosjek trudnoće znatno viši (3,04). Osim toga, po zaposlenoj ženi dolazi 0,83 pobačaja, dok je kod onih koje nisu u radnom odnosu prosjek pobačaja niži (0,66). Zaposlena žena u prosjeku rađa 1,16 živorođene djece, dok ona bez radnog odnosa u prosjeku daje na svijet 2,30 djece.³

Dr. Vogeltnik u svojoj studiji *Ponašanje jugoslovenske porodice u pogledu na brojnost dece* ovako zaključuje: »Ako je žena zaposlena, dobijanje trećeg deteta znači kod našeg standarda društvene brige za decu i porodicu gotovo obavezno napuštanje zaposlenja: Uzimanje kućne pomoćnice dolazi u obzir samo u retkim primerima.«⁴

Položaj žene poboljšao se, bez sumnje, s obzirom na njenu društvenu i kulturnu ulogu i ugled. Ipak će u obitelji ona postati dvostruki

• Usp. AA. VV., *Katolička Crkva i Hrvati izvan domovine*, spomen-spis, KS, Zagreb 1980, str. 163–164.

¹ Usp. ZARKOVIĆ, Grujica, *Faktori koji uplivaju na diferencijaciju brzine rasta stanovništva u 1 SFRJ po republikama i pokrajinama*, u SK SSRNJ, nav. dj., str. 318.

² VOGELNIK, Dolfe, *Ponašanje jugoslovenske porodice u pogledu na brojnost dece*, u SK SSRNJ, nav. dj., str. 307.

radnik: onaj s radnog mjesta u društvenom sektoru i onaj koji radi i odgaja djecu te se brine za muža, hranu i kuću. Uza sve to, ako je vjerovati sociolozima, zaposlena je žena u biti zadovoljnija i brakom i životom od one koja nije u radnom odnosu. Njeno zvanje i radno mjesto daju joj određen ponos i životnu sigurnost.

U obiteljima gdje rade i muž i žena redovit je slučaj da se poslovi ne dijele na muške i ženske i da muž više pažnje posvećuje svojoj supruzi.

Životni standard suvremene hrvatske obitelji

Snažni egzodus seoskog stanovništva u industrijske zone gradova i njegova relativno nagla preorijentacija od poljodjelca u radnika u nas nije — osim u rjeđim slučajevima — dovodila do onog iz povijesti ranih industrijskih revolucija poznatog osiromašenja proleterskih masa radnika. Budući da smo kasnili i više od jednog stoljeća za industrijski razvijenijim zemljama Zapada, proces urbanizacije stanovništva tekao je nekako staloženije i s manje stihijskih elemenata. Radnik je bio u prednosti pred seljakom već zbog toga što je uživao mnoge privilegije državne administracije. Imao je šansu da napreduje u poslu doškolovanjem koje mu je omogućivala radna organizacija. Grad mu je nudio mogućnost da se kulturno uzdiže i da nađe bolje radno mjesto. Mogao je doći do društvenog stana, uživao je povlastice socijalnog i zdravstvenog osiguranja, a grad je njegovoj djeci pružao veoma povoljne uvjete školovanja.

Jačanjem ekonomske snage države rasla je potreba za tzv. tercijarnim djelatnostima. Osobito je tzv. turistička privreda zahtijevala mnogo novih oblika usluga pa se malo-pomalo počela mijenjati i slika radnog čovjeka. Nije to više radnik u masnom plavom kombinezonu, ispačena lica i mršava tijela.

Danas radni čovjek u prosjeku ima stan, posjeduje radio i televizijski aparat, stroj za pranje rublja, električni ili plinski štednjak i hladionik. Plaća mu je u prosjeku 1978. godine bila 5075 dinara, dok je nacionalni dohodak po glavi stanovnika u Hrvatskoj te godine iznosio 6,6 tisuća dinara.¹¹

Naš je čovjek pojačao i svoju prehranu tako da sada po stanovniku dolazi 49,4 kg mesa, dok je taj prosjek u 1952. god. iznosio svega 17,8 kg.¹²

Da ne bismo ipak ostali na krivoj procjeni, iznijet ćemo rezultate istraživanja koje je 1972. g., u okviru projekta »Društveni aspekti povezanosti Zagreba i okolnih područja«, proveo dr. Stipe Šušteršič sa suradnicima, dakle u vrijeme ekonomski povoljne atmosfere. Rezultati su dobiveni na osnovu ankete provedene među 2088 uzoraka na području srednje Hrvatske i idealni su za našu svrhu.¹³

Standard nije samo značajan za kontekst rada i života stanovnika, nego je i važan činilac i motiv prelaska velikog dijela seoskog doma-

¹¹ Usp. *Statistički godišnjak Jugoslavije 1979.*, Beograd 1979, str. 95.

¹² Isto, str. 86.

¹³ Usp. CIFRIC, Ivan, *Standard i percepcija standarda u raznim kategorijama domaćinstava*, u »Sociologija sela«, br. 39, 1973, str. 84—90.

ćinstva u grad i u nepoljoprivredna zanimanja. I ova anketa bjelodano je pokazala da selo po standardu još uvijek prilično zaostaje za gradom.*

Tabela 4

Realan standard pojedinih tipova domaćinstva

(u ‹/o)

Ocjena standarda	Tip domaćinstva											
	Čisti tipovi						Mješoviti tipovi					
	0 >0 'S u	0 >0 a7	a	0	0	0	0	6 3a	6 3	č •5	6	6
Veoma nizak	52,8	87,3	8,6	25,6	41,9	70,3	17,5	33,3	33,3	63,2	29,9	
Nizak	19,5	8,4	9,4	15,4	18,6	17,0	17,5	12,5	28,6	15,8	15,2	
Osrednji	11,5	1,9	17,3	17,9	18,6	5,4	18,6	8,3	19,0	5,3	18,8	
Visok	10,9	1,0	31,7	17,9	14,0	4,4	33,0	16,7	14,3	15,8	26,3	
Veoma visok	5,3	1,4	33,1	23,1	7,0	2,8	13,4	29,2	4,8	0,0	9,8	
Svega	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

Većina ispitanika tvrdi da je njihov standard prosječan (61,8'>/o). Ispod prosjeka svrstalo se 24,5'>/o ispitanih, dok se iznad prosjeka svrstalo 7Vo ispitanih domaćinstava. Znatno ispod prosječnog stavlja svoj standard 5,8'>/o domaćinstava, a tek 0,8'>/o ispitanika stavlja svoj standard u znatno iznad prosječnog.

Također se uočava da čisti tipovi domaćinstava (seljačka i radnička domaćinstva) imaju relativno jednaki standard, ali ipak nešto niži od tzv. mješovitih domaćinstava (gdje netko iz obitelji zemljoradnika radi). Odgovori o prosječnosti standarda kreću se kod čistih tipova domaćinstava od 51,4'>/o do 71,80/0, a kod mješovitih od 63,2o/o do 72,2'>/o. Također je veći dio čistih tipova gospodarstva odgovorio da im je standard ispod prosječnog, nego je to slučaj s mješovitim gospodarstvima.'5

Treba da kažemo i to da je danas u seoskim sredinama sve manje domaćinstava koja žive samo od poljoprivrede. Godine 1969., dakle prije punih 12 godina, bilo je na selu 41'>/o mješovitih gospodarstava od sveukupnih poljoprivrednih domaćinstava. Danas je taj postotak sigurno mnogo viši. Pribroje li se tome gospodarstva zaposlenih u inozemstvu, gospodarstva s umirovljenicima i individualnim poduzetnicima, onda bi gospodarstva sa stalnim prihodom trebala da budu znatno brojnija. Mješovita domaćinstva stoje bolje jer crpu prihod iz bar dva izvora.'6

" Isto, tabela br. 4 na str. 90.

Isto, str. 88, 89.

" Usp. PULJIZ, nav. dj., str. 8.

Najniži standard imaju seljačka domaćinstva, a slijede ih radničko-seljačka. Da radničko-seljačka domaćinstva imaju veoma nizak standard, to vjerojatno proizlazi iz činjenice da se radi o domaćinstvima s veoma malo zemlje i o radnicima bez kvalifikacija, s najnižim primanjima, koji često s područja svoga stanovanja svakodnevno daleko putuju na radno mjesto.

Positivna je činjenica, koju, bez sumnje, treba da ovdje spomenemo, da današnja djeca, u usporedbi sa svojim roditeljima, imaju vehke mogućnosti školovanja i stjecanja kvalifikacija. »Na osnovi općeg koeficijenta nastavljanja školovanja« — tvrdi V. Puljiz — »može se pretpostaviti da sada oko 50% djece poljoprivrednika u našoj republici nastavlja školovanje u školama drugog stupnja.«¹

Te razlike u obrazovnom nivou roditelja i djece u nas su prilično velike »što čini« — kako kaže Ljubica Prodanović — »s jedne strane da mladi te svoje prednosti pogrešno tumače i potcjenjuju savjete roditelja, dok se, s druge strane, i sami roditelji, svjesni tih razlika, prije vremena povlače od intenzivnog utjecaja na mlade«.²

Takvo stanje dovodi do toga da mladi postaju sve samostalniji pa s minimalnim životnim iskustvom prerano počinju odlučivati o mnogim stvarima čije posljedice nisu sposobni snositi sami, a niti preuzeti potpunu odgovornost.

Religiozno i moralno stanje hrvatske obitelji

Budući da ovo područje nije dovoljno empirijski istraženo, poslužit ćemo se podacima s područja istraživanja religiozne svijesti kod nas ili drugdje, da bismo dobili bar približno točnu sliku o onome što se zbiva u našoj hrvatskoj obitelji, koja je isključivo objekt našeg promatranja.³

Transformacija hrvatske obitelji, njena sve naglija urbanizacija, nova društvena situacija koja već 35 godina forsira kroz škole i sredstva masovnih medija ateističko-materijalistički pogled na svijet, opća sekularizacija, koja je ostavila tragove i unutar same Crkve, i mnoštvo drugih negativnih elemenata s obzirom na religioznost, sigurno su urodili i određenim negativnim rezultatima u usporedbi sa situacijom od prije pola stoljeća, kojom smo i počeli ovo naše razmatranje.

Seljačka kultura, koja je bila dominantna u predratnim godinama kada je 830/0 stanovnika sadašnje Hrvatske živjelo na selu, uvijek je veoma pogodovala svim oblicima religiozne svijesti u čovjeku. Seljak je vezan uz prirodu i prirodne elemente pa je njegov zdravi duh bio uvijek

¹ Isto, str. U.

² PRODANOVIC, Ljubica, *Uloga porodice u vaspitavanju budućih roditelja*, u SK SSRNJ, nav. dj., str. 206.

³ Podaci za ovo poglavlje uzeti su iz slijedećih djela: BAHTIJAREVIĆ, štefica, *Rasprostranjenost religioznosti na području zagrebačke regije*, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1969; BAHTIJAREVIĆ, S., *Seoska omladina i religija*, u »Sociologija sela«, 49—50/75, str. 139—161; VRCAN, Srđan, *Radništvo, religija i Crkva*, u »Revija za sociologiju«, 22—25/1977, Zagreb 1977, str. 3—20.

otvoren transcendentnim silama koje su mu preko prirode govorile o svojoj veličini. Međutim, to je doba zauvijek prošlo.

Urbana sredina, pogotovo ona velikih gradova, pogoduje razvoju svakog otuđenja u čovjeku pojedincu pa se to očituje i u otuđenju od transcendentnog, od religiozne prakse koja je bila previše prilagođena seoskom ritmu života pa je u urbanoj sredini izgubila svoje originalno značenje i vrijednost i tako, devalvirajući u svojim simbolima, devalvirala i u svijesti urbanog čovjeka. To je sociološki dokazani proces koji kod nas možemo promotriti kroz ono malo istraživanja čiji su nam rezultati poznati.

Na području šire zagrebačke regije, koja je i najveće urbano područje u Hrvatskoj, u istraživanju rasprostranjenosti religioznosti što je provedeno 1968. godine ljudi su se ovako opredijelili: ^»

Vjernik	48,9»/o
Nisam vjernik	20,7"/o
Neopredijeljen	16,7Vo
Ateist	13,70/0

Ako se pomnije analiziraju svi odgovori pod rubrikom »Nisam vjernik« i »Neopredijeljen«, onda bi prema proračunu u zagrebačkoj regiji bilo 51,1"/o vjernika i 34,4o/o onih koji bi se mogli donekle svrstati u ateiste ili blize ateizmu. Ostali čine skupinu neobojenih i neprepoznatljivih u bilo kojem smislu. Na području zagrebačke regije, dakle, dominira skupina vjernika, tj. svaki drugi čovjek je vjernik.

Poznato je također pravilo da broj vjernika (deklariranih) opada s povećanjem mjesta, tj. grada: što je veći grad, više je deklariranih ateista ili neopredijeljenih s obzirom na religijsko pripadanje.

Poznata je i činjenica da su žene zastupljenije u kategoriji vjernika, a manje prisutne u kategoriji ateista, što je potvrdila i navedena anketa, gdje je od svih deklariranih vjernika čak 61,7o/o žena, dok među ateistima ima 18,80/0 muškaraca i 6,4o/o žena od 13,7o/o deklariranih.²¹

Najviše ateista ima u skupini između 18. i 41. godine života. Inače broj deklariranih ateista osjetno pada s porastom broja godina.

Prema istom ispitivanju, broj ateista naglo raste s povećanjem školske sprema neke osobe, dok se rapidno smanjuje i broj deklariranih vjernika. Ako pak gledamo pojedinačne odgovore dotične ankete, onda dolazimo do zaključka da gotovo polovica deklariranih ateista temelji svoj egzistencijalni stav na racionalnim dokazima, odnosno nedokazanostima ili na očitom nepoznavanju i brkanju religioznih pojmova. Po tome se vidi prilično velik utjecaj školskog sistema i masovnih medija, koji upravo na racionalnoj razini temelje svoje ateističke stavove, pokazujući ponekad veliko nepoznavanje religioznih stvarnosti i distinkcija.

Čak se 93,20/0 poljoprivrednika deklariralo pod rubrikom »Vjernik«, a ni jedan kao ateist. Nakon njih slijede obrtnici s 810/0 bez ijednog deklariranog ateista, pa onda domaćice sa 77,4o/o i sa svega 2,0o/o onih koje

Usp. BAHTIJAREVIC, *Rasprostranjenost* . . . nav. dj., str. 7.

" Isto, str. 16.

se smatraju ateistima. Među radničkim svijetom Zagreba i okolice 50,50/o ih se deklarira vjernicima, a svega 8,3»/o ateistima. Službenici sudjeluju s 33,80/0 u kategoriji vjernika i s 220/o u kategoriji ateista. Učenici i studenti u 30,20/0 odlučili su se za kategoriju »Vjernik«, ali ih se čak 29,30/o svrstalo u ateiste pa je to i najveći postotak ateista u jednoj društvenoj skupini.²⁻

Od Hrvata koji su sudjelovali u dotičnoj anketi, njih 51,80/o svrstalo se u kategoriju vjernika, 19,90/o u kategoriju onih koji slabo imaju veze s Crkvom, 170/0 u neopredijeljene i 11,40/o u ateiste. Inače, ako je vjerovati ovoj anketi u kojoj su Srbi bili zastupljeni sa svega 5,60/o, onda najveću skupinu ateista u svojoj naciji čine pravoslavni Srbi, koji su se čak u 26,1"/o deklarirali kao ateisti i 26,60/o kao vjernici.²³

S obzirom na materijalno stanje, podaci koje donosim mnogo toga govore: oni koji su dobrog materijalnog stanja u 34,90/o su vjernici, a u 230/0 ateisti. Oni sa skromnim materijalnim stanjem deklariraju se u 50,10/o vjernicima, a u 11,90/o nevjernicima. Slabo materijalno stanje ima 68,30/0 deklariranih vjernika i svega 4,60/o ateista. Govori li to da smo mi danas od bogate predratne Crkve postali Crkva siromašnih slojeva? Ako je stvarno tako, onda nam to može služiti na čast i biti poticaj! Ujedno je to indikacija i potvrda socijalnog porijekla većine vjernika.^{^-}

Ako pak pogledamo materijalno stanje onih koji nam redovito nedjeljom dolaze u crkvu, onda od dobro stojećih dolazi svega 5,90/o, od skromnijeg materijalnog stanja 11,10/o, a od onih slabog materijalnog stanja redovno prakticira nedjeljnu misu 16,30/o u zagrebačkoj regiji. Također iz statistike proizlazi da redovno nedjeljno ide u crkvu 7,50/o radnika, 20,60/o poljoprivrednika, 26,40/o obrtnika, 25,90/o domaćica, 40/o službenika, 2,10/o učenika srednjih škola i studenata i 20,20/o onih koji su svrstani u rubriku »Ostala zanimanja«.^{^^}

Vjera roditelja u odnosu na religiozno opredjeljenje djece

Vjera je osobno opredjeljenje pojedinca da živi i svoju vjeru razvija u nekoj zajednici. Zato je vjera uvijek i u svakom slučaju čin zajedništva. Odatle proizlazi u kršćanskoj vjeri njena ekleziološka dimenzija.

Prva zajednica vjere jest obiteljski dom: u roditeljskoj kući uče se prvi slogovi materinskog jezika i prvi pojmovi budućeg religioznog stava neke osobe. O tome je toliko toga rečeno u posljednje vrijeme s raznih kompetentnih mjesta da tu tvrdnju nije potrebno dalje dokazivati.

Povezanost vjerskog opredjeljenja pojedinca i religioznog stava roditelja potvrdile su sve dosadašnje ankete provedene na tom području. Tu je povezanost uočila i anketa što je citiramo u ovom članku.

Istraživanje na području šire zagrebačke regije pokazalo je već poznate rezultate iz sličnih ispitivanja širom svijeta. Majke su mnogo re-

² Isto, str. 20.

² Isto, str. 22.

² Isto, str. 23.

Islo, str. 70—73.

ligioznije od očeva (81,2% o majki su vjernice, 3,40/o ateisti, a 7,9o/o ih se deklariralo da nisu vjernice, dok su za očeve slijedeći rezultati: 71,2o/o vjernici, 6,50/o ateisti i 12,6o/o nisu vjernici. Sud o svojim roditeljima iz-
ricali su, dakako, sudionici u ovoj anketi.-^

Što se tiče utjecaja na buduće opredjeljenje djece, pokazalo se staro pravilo da je očev utjecaj na religiozno uvjerenje potomaka jači od maj-
čina, premda utjecaj majke također ima prihćno visoku vrijednost.

Od oca-vjernika, djeca su po svom osobnom opredjeljenju:^^

65,40/o	vjernik
15,30/o	nije vjernik (tj. slaba religiozna praksa)
12,30/o	neopredijeljen
7,10/o	ateist

Od majke-vjernice, po svom osobnom opredjeljenju djeca su:-^

58,30/o	vjernik
17,50/o	nije vjernik
14,80/o	neopredijeljen
9,40/o	ateist

Rezultati također pokazuju da otac koji je vjernik ima 65,4o/o djece vjernika, a otac ateist ima 77,6o/o djece koja su ateisti po opredjeljenju. Otac koji je slab vjernik (manjak ekleziološke povezanosti!) ima 62,4o/o djece svog religioznog stava, tj. slabi vjernici, dok otac koji je svrstan u kategoriju »neopredijeljen« ima 52,7o/o isto tako svrstane djece.

Majka-vjernik ima 58,3o/o i djecu vjernike, a majka sa slabim vjerskim uvjerenjem ima 59,2o/o djece istog uvjerenja. Kod majke koja je vjerski neopredijeljena 52,7o/o i djeca će biti »neopredijeljena« u vjerskom pogledu, dok majka ateist ima, kako pokazuju rezultati an-
kete, najjači utjecaj na ateističko uvjerenje svoje djece: čak će 86,70/o djece gdje je majka ateist biti također po vlastitoj izjavi ateisti.

Neki su mišljenja da ovaj zadnji podatak^ ima zato tako veliku vrijednost što će u slučaju da je majka ateist vjerojatno i otac biti slič-
nog religioznog uvjerenja, pa se onda tu radi o obostranom utjecaju na potomke.

Kakvi su rezultati sadašnjeg religioznog utjecaja suvremene obitelji u Hrvatskoj na svoju djecu vidjet ćemo iz jedne druge ankete koja je provedena među našom seoskom omladinom:3o

" Isto, str. 31.

" Isto, str. 31.

" Isto, str. 31

" Isto, str. 31.

" Isto, str. 32.

» BAHTIJAREVIC, *Seoska omladina* . . . , nav. dj., str. 140.

- Uvjeren sam vjernik i prihvaćam sve što Crkva uči . . . 18,70/o
- Religiozan sam, ali ne prihvaćam sve što vjera uči . . . 18,1%
- Dosta razmišljam o tom, ali nisam nacistu da li vjerujem 18,5"/o
- Prema religiji sam ravnodušan **9,90/0**
- Nisam religiozan i nemam ništa protiv religije . . . . . 26,8»/o
- Nisam religiozan i protivnik sam religije 8,00/o3i

Kako je ta ista seoska omladina Hrvatske sudila o religioznoj atmosferi svojih obitelji, možemo vidjeti iz ovih rezultata:32

- Religijska atmosfera u obitelji 19,60/o
- Djelomično religijska atmosfera u obitelji 69,90/o
- Nereligijska atmosfera u obitelji **10,40/0**

Iz ovih posljednjih odgovora donekle nam je jasan religijski stav prosječne hrvatske obitelji na selu s možda malim modifikacijama na štetu religije u gradu, tj. u urbanoj sredini.

Moralni nazori hrvatske obitelji

Najveći broj hrvatskih obitelji, kako proizlazi iz suda mladih o svojim roditeljima, ima u svom ozračju još uvijek neku religioznu atmosferu, koja je, doduše, oslabljena u urbanim sredinama, ali je još uvijek značajna. Zanimljivo će biti pogledati koliko ta religioznost utječe na moralne stavove te obitelji. To donekle možemo zaključiti iz ponašanja naših žena pred problemom rađanja djece. Kao uzorak služi ispitivanje čak 8000 žena u fertilnoj dobi.ss

Prosječni broj trudnoća po ženi:	pobačaja:	živorođenih:
Hrvatice 2,38	0,46	1,89
Srpkinje 2,86	1,02	1,77
Slovenke 1,71	0,28	1,36
Muslimanke 3,89	0,52	3,28

S obzirom na vjersko opredjeljenje, ta ista tabela izgleda ovako:

Prosječni broj trudnoća po ženi:	pobačaja:	živorođenih:
Bez vjere 2,19	1,06	1,09
Katoličke vjere 2,20	0,41	1,75
Pravoslavne vjere 2,89	0,94	1,85
Muslimanke 3,94	0,44	3,42

»' Uspoređeni podaci o religioznosti seoske i srednjoškolske omladine. Rezultati su relativno jednaki s tim što seoska omladina ima 17« više religioznih i 1% manje ateista. Isto, str. 141.

⇒ Isto, str. 148.

" 2ARK0V1Ć, G., nav. dj., str. 318.

Ako sada pogledamo što su same ispitivane žene rekle o svom religioznom i moralnom stavu pred problemom trudnoće, podaci ove tabele izgledaju ovako:

Prosječni broj trudnoća po ženi:	pobačaja:	živorođenih:
Religija nema utjecaja . . . 2,15	0,91	1,19
Ima, ali nevažan utjecaj . . 2,70	0,76	1,86
Ima važan utjecaj 3,37	0,54	2,76

Iako je prirast hrvatskog stanovništva relativno nizak, a broj članova u obitelji s 3,66 ispod jugoslavenskog prosjeka (3,8), ipak bi se moglo reći da religiozne vrijednosti još uvijek imaju određenu, makar slabu, ulogu u moralnom stavu hrvatske žene pred problemima trudnoće i poroda. Sekularizacija i urbanizacija veoma su smanjile utjecaj Crkve na obiteljske vrijednosti i strukture i u hrvatskoj obitelji, tako da više ne može stajati tvrdnja V. Erlich, da je utjecaj Crkve veoma snažan na sve tokove obiteljskog života u Hrvatskoj.³⁵

Ako je suditi po stavovima prema pobačaju, onda iz jedne ankete proizlazi da najliberalniji stav prema tom teškom moralnom zlu imaju Slovenke, zatim Srkinje i Vojvođanke. Relativno smanjen broj pobačaja u Sloveniji treba zahvaliti tome što slovenske žene iznad prosjeka upotrebljavaju razne metode kontracepcije, od kojih čak 12,30% otpada na Ogino-Knausovu metodu, dok se tom istom metodom, koju Katolička Crkva smatra prirodnim sredstvom regulacije poroda, od hrvatskih žena služi svega 2,92%. Kontraceptivnim pilulama u Sloveniji se služi 7,78% žena, dok kod hrvatskih žena postotak pada na 2,64%, a kod Srkinja čak na 1,93%.³⁶

Natprosječan broj žena protivnica pobačaja nađen je na Kosovu (53,1%), zatim u Makedoniji (39,61%), na trećem mjestu su žene iz Bosne i Hercegovine (39,14%), dok se u Hrvatskoj protiv abortusa izjasnilo 33,61% žena.³⁷

Mogu li nam ti podaci biti indikator prilično uzdrmanog moralnog stava hrvatske žene i hrvatske obitelji? Čini se da je svaka akcija koju Crkva pokreće na obiteljskom području i te kako opravdana i potrebna. Iako se u svemu ne moramo složiti s izloženim stanjem, ipak nam je svima i te kako jasno da je hrvatska obitelj religiozno i moralno u stalnoj silaznoj liniji.

Zaključak

Bez ulaženja u dublje analize iznesenih rezultata, možemo slobodno zaključiti da je promijenjena politička, društvena i ekonomska situacija duboko transformirala hrvatsku obitelj i s obzirom na njena vanjska

³⁵ Usp. ERLICH, nav. dj., str. 436.

³⁶ Usp. ZATKOVIĆ i drugi. *Znanje, stavovi i praksa planiranja porodice kod ženskog stanovništva u jertilnoj dobi u Jugoslaviji*, u SK SSRNJ, nav. dj., 462.

³⁷ Isto, str. 462.

obilježja (smanjena, nuklearna, urbana s bilateralnim sistemom rodbinstva) i s obzirom na unutrašnje odnose u njoj (naglašeno različite uloge spolova, autoritet roditelja, nestabilnost...).

Materijalno stanje suvremene obitelji osjetno se poboljšalo premda se još uvijek pronalaze jaki kontrasti siromaštva (koje je relativno) i bogatstva. Na intelektualnom nivou porastao je broj školovanih i kvalificiranih ljudi. U velikom broju slučajeva oba roditelja rade, što je potaklo društvo na izgradnju vrtića i škola s cjelodnevnim boravkom tamo gdje je bilo novaca i kadrova.

Religioznost suvremene hrvatske obitelji u osjetnom je padu u svom intenzitetu i u prakticiranju nedjeljne mise. Osobito je to vidljivo u gradovima gdje su sekularizacija i urbani način života uzeli većeg maha. Ipak su određeni segmenti površne religioznosti vidljivi u svim slojevima društva, ali su u mnogo slučajeva marginalnog značenja u životu obitelji i ljudi kao pojedinaca.

Moralna linija također je u silaznoj fazi s obzirom na vrijednosti tradicionalnog morala, što opet ne znači da religiozni osjećaj ne utječe na moralne odluke: premda se čini marginalnim, ipak je toliko značajan da ga se može pratiti u anketnom ispitivanju. Sve su vrijednosti tradicije doživjele svoj čas krize pa je to zahvatilo i one moralne. Od mnogo nekontroliranih elemenata ovisi kakvo će stanje biti u budućnosti. Svakako su došli u pitanje i određeni kriteriji kojima smo ranije mjerili nečiju religioznost ili moralno ponašanje.

SITUATION DER HEUTIGEN KROATISCHEN FAMILIE IM BEZUG AUF RELIGIÖSE UND MORALISCHE WERTE

Zusammenfassung

In den vergangenen 50 Jahren erlebte eine kroatische Familie radikale Transformation auf allen Ebenen, vor allem aber im Zusammenhang mit dem großen Exodus aus dem Dorf in die Stadt. Das augenfälligste Element dabei ist die sich schnell vermindernde Zahl der Agrarier. Lebten 1931 noch 69,7% der Bevölkerung des heutigen Kroatiens auf dem Land, so lautet die Perspektive für 1985, daß nur 20% der Bevölkerung ausschließlich von der Landwirtschaft leben werden.

Eine durchschnittliche kroatische Familie ist städtisch geworden mit allen damit verbundenen Prozessen und Problemen. So z. B. zerbricht jede siebte Ehe im Durchschnitt.

Der Prozeß der Verstädterung und Landflucht geht immer noch weiter. Die Stadt Zagreb vergrößert sich um 15 000 Einwohner jährlich, von denen zwei Drittel aus den Dörfern kommen.

Als Gastarbeiter im Ausland gibt es 8,9% Kroaten. Es sind meistens junge Familienväter und junge Familien. Das ist ein wichtiger Faktor in der Entstabilisierung und im moralischen Verfall kroatischer Familien.

Mehr als 35% der Frauen arbeiten, was dann, wie die Untersuchungen zeigen, die Geburtenzahl merklich vermindert.

Der Lebensstandard einer kroatischen Familie ist spürbar gestiegen. Es verbesserte sich die Ernährungsqualität der Bevölkerung, aber der Wohlstand am Lande ist viel niedriger als in den Städten.

Diese Faktoren beeinflussen auch die Veränderung der Religiosität in den Familien, die insbesondere in einer neuen Beziehung zu den traditionellen Normen der Moral zum Ausdruck kommt.

Starke systematisch durchgeführte und administrativ aufgetragene Atheisierung aller Bevölkerungsschichten von Kindergärten bis in die Altersheime hinterläßt sichtbare Züge. Trotz allem erklären sich, der amtlichen Statistik zufolge, 51% der Stadtbevölkerung als gläubig. Es vergrößern sich jedoch die Kreise jener, die am Rande des religiösen Interesses stehen. Erklärte Atheisten gibt es 13,7%, in erster Linie unter der studierenden Jugend, Intellektuellen und bei der wohlhabenderen Schicht.

Es hat sich auch gezeigt, daß die gläubige Überzeugung der Eltern, wobei die Rolle des Vaters besonders wichtig ist, in enger Beziehung mit der künftigen religiösen Entscheidung der Kinder steht.

Die ländliche Jugend hat sich in einer Umfrage zu 89,5%(!) als in einer religiösen Atmosphäre lebend erklärt. Diese religiöse Atmosphäre wird zwar immer dünner, aber sie ist auf dem Land spürbarer als in den Städten.

Die angeführten Angaben sollten der Kirche in Kroatien eine neue Stoßkraft in Richtung einer pastoralen und katechetischen Wende in der Familienenseelsorae geben.